

דגם לתכנון מערך שיעור בתנ"ך ובתלמוד ודרכי הוראתו בכיתה

בדגם ארבעה חלקים עיקריים:

- א. הכנת המורה לשיעור
ב. שלבי השיעור
ג. תהליכי ההוראה
ד. המורה והכיתה

א. הכנת המורה לשיעור

- (1) **הכנת החומר לשיעור** – למד את החומר כשלעצמו על כל האספקטים שבו (בלי לחשוב מה ואיך תלמד) תוך עיון רב ומדוקדק במקורות רבים ובחומר עזר, ברמת הבנתך כתלמיד סמינר למורים.
לשם לימוד יחידת ההוראה לעצמך אין דרך אחרת מאשר קריאה אחת ושתיים ושלוש. התרשם רושם כללי מתוך קריאתך, אחר כך תעבור מן הכלל אל הפרטים – אגב עיון במקורות ובפירושים, ותחזור שוב אל הכלל כולו. רשום על המערך – תוך הלימוד – ראשי פרקים, עניינים מרכזיים, רעיונות חשובים וכיו"ב.
- (2) **שיקול דעת דידקטי** – הערך ורשום את אופי החומר, בעיות, רעיונות וקשיים תוכניים ולשוניים-סגנוניים שבו. בדוק והערך את המצב הפסיכולוגי של התלמידים, ידיעותיהם הקודמות בנושא הנלמד ויחסם הנפשי אליו, רמת שכלם ומניעיהם. בהתאם לממצאריך קבע את גבולותיה של היחידה המתודית. (זכור: לא כל פרק הוא יחידה לימודית, ולא כל יחידה לימודית היא פרק שלם).
בחר מטרות מתאימות, שבאפשרותך להשיג בשיעור. החלט מה תביא בשיעור מכל הדברים החשובים והרבים שאספת בשלב א', על מה תוותר כליל, ועל מה-בחלק (מפאת חוסר זמן, או מפני שאינו מתאים לרמת כיתתך, או מפני שאינו עשוי לעזור למטרות השיעור, ועלול אף להסיט אותך ואת הכיתה לעניינים אחרים, או מפני שכבר דובר בו כל צורכו בהזדמנויות אחרות). שאלה חשובה נוספת חייב אתה לשאול את עצמך: מה הוא הציר המרכזי של יחידת ההוראה, חוטה-השדרה שלה, שסביבה עליך לרקום את ההוראה? (גם אם לשעה קלה תסטה ממנה על ידי לימוד ספח או לוואי, תשוב אליה במהרה).
הצע פתרונות דידקטיים לכל הקשיים שהוגדרו לעיל.
- (3) **קביעת מטרות השיעור** – חכמי הפדגוגיה נוהגים להציג שלוש מטרות בהוראת יחידה לימודית: **המטריאלית, הפורמאלית והחינוכית**.

המטרה המטריאלית: עליך להקנות לתלמידך שליטה בלשון, בהבנת התוכן וביכולת לסכם את היחידה הלימודית שבספר, בכתב ובעל־פה.

המטרה הפורמאלית: עליך להקנות לתלמידך פיתוח הכשרון להתבוננות ולפיתוח ההיגיון, פיתוח הרגש ורכישת ידע והבנה של מושגים מורכבים ושל עקרונות בנושא הנלמד. אלה יכשירו את התלמיד לא רק להבין את המורה ואת החומר הנלמד בכיתה, כי אם גם להבין דבר מתוך דבר. כלומר, התלמיד יוכל בכוחות עצמו לקרוא ולהבין יחידה אחרת, שלא נלמדה עדיין בכיתה. ההישגים המתבקשים בתחום הפורמלי, למשל, אינם נמדדים על פי הבחינה ביחידת ההוראה או בפרקים שכבר נלמדו, אלא ביכולת התלמיד להבין בעצמו פרק חדש בתנ"ך או סוגיה חדשה בתלמוד.

המטרה החינוכית: מטרה זו היא בעיקרה בתחום האמונה בה' ובתורות שבכתב ובעל־פה שהן מן השמים. השאיפה שלך, המורה, צריכה להיות, בכל שיעור ושיעור, להביא את התלמיד לצעד נוסף, ולו הקטן ביותר, לקראת קביעת אורח חייו ע"פ התורה, להבאתו למעלות אהבת ה', עם ישראל וארץ ישראל, ולידי גיבוש השקפת עולם דתית.

עליך, המורה, לקבוע לפני כל שיעור את המטרות המטריאליות, הפורמאליות והחינוכיות, שתלמידך ישיגו כתוצאה מהלמידה ומפעילויותיה. זכור: המטרה העיקרית היא הישגים חינוכיים, ולא גודל ההישגים המטריאליים והפורמאליים, אף שאין לזלזל בערכם. אין שיעור שאין בו ערך חינוכי. תיגע ותמצא. במשך הזמן, תפתח את הכושר והיכולת למצוא בקלות, בכל יחידת לימוד – בין בתנ"ך ובין בגמרא מטרה חינוכית בדבר שהוא אקטואלי לתלמידים. **אם לא תשיג מטרה חינוכית, לא יצאת ידי חובה.**

המטרות צריכות להיות מנוסחות בסגנון "התנהגותי" ובמונחים, של פעולות התלמיד, ולא של המורה. כלומר, לא תקבע מה תעשה אתה, המורה, כי אם מה ידע התלמיד לעשות כתוצאה ישירה מן ההוראה שלך. עליך גם לקבוע מהי **רמת הביצוע** המינימלית, שתתקבל על ידך כהוכחה שהמטרה הושגה. ניסוח המטרות צריך להיות מובן לא רק לך, המורה הכותב, כי אם גם לתלמידים וגם למורה אחר.

4) **עיבוד דידיקטי של השיעור ובחירת תכסיסים ואמצעים מיתודיים:** אחרי שערכת את שיקול הדעת הדידיקטי וקבעת את מטרות השיעור, עליך לבחור בשיטות או בטכניקות המתאימות ביותר, שבאמצעותן תצליח ל"העביר" לתלמידים את החומר ולהשיג את מטרותיך. עליך לבחור בהתנסויות הלימודיות המתאימות ביותר, שבעזרתן יוכלו התלמידים ליישם את הנלמד. בשעת תכנון שיעורך השתדל לחזות מראש מה עשוי לקרות בכיתה. אתר בעיות העלולות להתעורר, וקבע דרכים כיצד להתגבר עליהן.

עליך להמציא אמצעים ותחבולות שיהפכו נושאים לא מעניינים, לכאורה, למושכים את התעניינותם של תלמידך. בתהליך ההוראה קורים לעתים דברים פרדוכסליים: נושא "רחוק" מהתעניינותם של התלמידים נעשה מרתק הודות

לכשרונותיו המיתודיים וצורות ההבעה של המורה, ונושאים, שהם "קרובים" בדרך כלל ללבם של התלמידים, נעשים מרוחקים מחמת חולשת ההבעה והביצוע של המורה.

זכור: אין הרצאת הדברים לפני התלמידים – גם אם תהיה סדורה ובנויה כהלכה – דרך הוראה נכונה. השמעת הדברים לאוזני התלמידים איננה הדרך הטובה לפקחת עיניהם ולפתיחת לבותיהם לקראת הדברים הנלמדים. אף על פי ששעתך דחוקה, ועל הרבה עניינים שבתוכן הלימוד עליך לוותר, על צורת לימוד עקיפה זו אינך יכול לוותר. ולכן, אל תשאל: איך אומר לתלמידי את אשר בידעתי ובלבי לאמרו? אלא זו השאלה אשר תעמיד לפניך: **איך אובילים ואדריכם, עד אשר יאמרו הם את אשר יש לאמרו?**

בשלב זה של המערך נסח את המטרות שברצונך להשיג ואת המטרה המרכזית או הנושא העיקרי, שתעמיד בפני תלמידך בצורה המושכת, המעניינת והמתסיסה ביותר. אחרי כן ציין את נושא השיעור באופן שמשפט אחד יימחה את הרעיון או התוכן העיקרי שביחידת ההוראה, וינתח את חלקיו השונים של השיעור (חזרה, פתיחה וכו'). אתה חייב להקציב זמן מתאים לכל חלק של השיעור. בחר סוג הוראה מתאים (הרצאה, שיחה, ויכוח וכיו"ב), ונמק סיבות הבחירה. ציין את מכשירי העזר שעליך להביא לכיתה (ספרים, מפה, חומר משוכפל, כלים אור-קוליים וכו'). לבסוף, שרטט את מערך הלוח בצורה בהירה ובולטת תוך ניצול מרבי של שטחו.

ב. שלבי השיעור

אחרי שקבעת את גבולות יחידת ההוראה, הגדרת את מטרותיה ובחרת את אמצעי ההוראה – עליך לפנות לחלק המרכזי והעיקרי שבעבודת ההכנה והביצוע של השיעור: בנין שלד השיעור. כאן תקבע לעצמך מה אתה מבקש להשיג בשלבים השונים של השיעור, ומהן הדרכים הנאותות להשגת המטרות שקבעת. כדאי שתרום לפניך את כל הדברים האלה. אופן הרישום תלוי, כמובן, בכל מורה: יש הזקוק לפירוט יתר, כדי לרכוש ביטחון בשלבים הראשונים של עבודת ההוראה, ויש המבין לשון רמזים, וציון ראשי פרקים מזכיר לו הכול. הראשון יערוך לעצמו רישום של שאלות ותשובות משוערות, באופן שישלוט ביתר קלות בניהול השיעור, והשני יסתפק ברשימות קצרות יותר, שתדרכנה אותו בשלבים העיקריים של השיעור. (המורה המתחיל צריך לכלול במערך שיעורו גם את משך הזמן המשוער, הדרוש לכל שלב בשיעור).

- 5) **חזרה על יחידת השיעור הקודמת:** שלוש הן מטרותיה העיקריות של החזרה:
 - א. לאפשר לתלמידך לעבור פעם נוספת על יחידת השיעור הקודמת, ולהשלים את החסר (בגמרא חשובה חזרה גם בפנים הספר, בהדרכתך).
 - ב. לאפשר לך לעמוד על מידת השליטה של התלמידים בחומר, כדי שתדע מה נקלט ומה טעון הבהרה נוספת.
 - ג. לעמוד על מידת הצלחת תכסיסי ההוראה שנקטת בשיעור הקודם, כדי שתוכל להחליט באיזו מידה אתה צריך לפתחן או לשנותן בשיעור הבא.

6) **קריאת עבודת הבית:** יש להקדיש זמן מיוחד בתחילת השיעור לקריאת עבודת הבית של התלמידים. אם העבודה היא קלה, ואינה דורשת מהתלמידים מאמץ של מחשבה יתרה וכושר התבטאות עצמית, מספיק שתלמיד אחד יקרא אותה. לעומת זאת, יש לתת לתלמידים אחדים לקרוא את עבודותיהם, אם יש בהן מקום לגלות שליטה בחומר, הבנה וכושר הבעה. על ידי כך מאפשרים לתלמידים החלשים ללמוד מן הטובים, ומגבשים את תלמידי הכיתה לחטיבה אחת. כמוכן, כל טעות במילוי סעיפי העבודה צריכה להיות מתוקנת ע"י המורה עצמו. כאן יש מקום גם לחזרה על חומר שהתלמידים לא הבינוהו כהלכה.

משסיימו התלמידים את קריאת העבודות, והעיר המורה את הערותיו, רצוי שיעבור בין המושבים ויעיין במחברות התלמידים, פעם בסקירה חטופה ופעם בעיון מדויק יותר. רצוי להתייחס גם לסדר החיצוני של העבודות: ניקיון, כתב, צורה וסדר וכי, כדי שאף ה"כללי" יהא מפואר. מפעם לפעם על המורה לקחת מספר מחברות לשם בדיקה יסודית בביתו, שכן יחס רציני מצד המורה לעבודות הבית יעורר אצל התלמידים יחס דומה אליהן: אם המורה יגביר את השגחתו על העבודות, יגברו מאמציהם של תלמידיו למלא באופן קפדני את המוטל עליהם בעבודת הבית.

7) **הצגת המטרה או הבעיה המרכזית של השיעור לפני הכיתה:** גורלו של שיעור, לטוב או לרע, נקבע בדרך-כלל על ידי צורת הפתיחה שלו והצגת הבעיה המרכזית שבו. על-כן חשוב מאוד שבשעת ההכנה יתן המורה את דעתו לצורת הפתיחה, שתעודד השתתפות של התלמידים ותעורר את מחשבתם, תפרה את דמיונם, תגרה אותם לתגובה, ותמשוך אותם לתוך העניין הנלמד.

ניסוח המטרה או הבעיה של השיעור, בצורה שתתסיס ותלהיב את המחשבה והדמיון של התלמידים, זוהי תורה גדולה, שהמורה השואף להצליח בעבודתו חייב לשקוד עליה הרבה, ובזה מתגלה בעיקר כוחו המיתודי של המורה. הפתיחה, חשוב שתיעשה כשהספרים סגורים, ורצוי שהיא תכיל "צימוק" כלשהו, שיהא בו כדי לעורר סקרנות התלמידים ולהיווצרות מתח בקרבם. לפעמים, בהוראת גמרא, יפתח המורה בסיפור "מעשה שהיה" הקשור לנושא השיעור או בתרשים מסוים. פעם אחרת יציג שאלה, יביא פסוק מן המקרא, שנמצאים בו קשיים מסוימים. הבעיה שיציג המורה לפני התלמידים חייבת להיות מנוסחת בצורה אקטואלית. היא יכולה להיות משלושה סוגים:

- א. בעיה שיסודה בתחום הרגש והדמיון.
- ב. בעיה שיסודה בתחום השפיטה והמחשבה.
- ג. בעיה בשטח הדת, הצדק והמוסר החברתי. (בכיתות חטיבת ביניים ועליונה).

אין לתחום קו מבדיל ברור ומוחלט בין שלושת סוגי הבעיות. רב הוא היסוד המעשי והאקטואלי בסוגיות התלמוד, אלא שלא תמיד הוא נראה בעליל, ותפקיד המורה הוא לחשוף את היסודות האלה הגלומים בחומר הנלמד, לגלותם לעיני התלמידים, ולעורר את סקרנותם והתעניינותם בהם.

8) **שיחת הכנה:** השיחה המכינה היא החלק העיקרי בביצוע יחידת השיעור החדש, ובה עליך, המורה, להניח יסוד איתן להשגת מטרות השיעור שהצבת לעצמך. אם תעשה זאת, תוכל להמשיך אחר כך בשאר השלבים ללא קושי ובהצלחה מלאה.

בשלב זה חשוב מאוד שיהא ריכוז מקסימלי של התלמידים בחומר הנלמד, משום כך יש להעדיף פיתוח החומר בע"פ, ללא זיקה אל הספר. רק במקרים שהפיתוח משולב בעיון בספר, יש להתיר ספר פתוח. בהכנה לשלב זה של השיעור עליך לקבוע כיצד תביא לפני תלמידך את המטרות הייחודיות של השיעור. התפקידים העיקריים של הפתיחה הם לכוון את התלמידים:

- א. לדעת את מטרות השיעור.
- ב. לדעת את הקשר של הנלמד בהווה לנלמד בעבר.
- ג. לדעת מה תצפה מהם, כתוצאה מהלמידה, ועל ידי כך ליצור כען "הכנה נפשית" ללמידה הקרבה ובאה.
- ד. לדעת כיצד יענה השיעור על צורכיהם ועל ענייניהם.
- ה. למשוך תשומת לב התלמידים, ולהניע אותם במידה כזו שישתתפו באופן פעיל במשך כל השיעור.

בשיחה זו השתמש בכל החומר המצוי בתודעת התלמידים בנושא הנלמד. גבש אותו, כדי להכניס לקליטת החומר החדש. אם ישנם עניינים צדדיים בשיעור, מוטב לפרשם בשיחה זו או לדלג עליהם ולפרשם אח"כ, לבל יפריעו למהלך השוטף של השיעור. (דיוקם של חז"ל בלשון הכתובים, המתברר בשיחת הכנה לגמרא, יראה לתלמידים את הקשר ההדוק שבין תורה שבכתב לתושבע"פ, ויחזק את אמונתם בקשר זה).

אל תזכיר בשיחת ההכנה את החומר החדש מתוך הספר; שיטת הפעילות העצמית של התלמידים במקור, קודמת לשיטת לימוד אחרת.

9) **הבאה מוקדמת של מקורות:** בשעת הכנתך לשיעור עליך לקחת בחשבון, שהמקורות התלמודיים והאחרים, המובאים בגמרא או בפרשני המקרא, אינם ידועים לתלמידך. אם אתה מסתמך על "דברים הידועים לתלמידים", ומתברר בשעת השיעור שטעית בשיקולך, כבר מאוחר מדי, לעיתים, לתקן את המעות. יש אפוא צורך לשלב בשיחת ההכנה חומר המסייע להבנת ענייני השיעור. אם בגמרא מובא, למשל, רק חלק מפסוק, תביאו בשלמותו. ומכל שכן, פסוק המהווה יסוד מרכזי בשיעור, טעון רישום על הלוח, ניתוח הקשיים שבו ואיתור רמזיו להלכות שונות, בטרם נבוא לבנות עליו את השיעור. על המורה להסביר בהרחבה, בתחילת השיעור, כל חומר המובא בפרק בתנ"ך, או בסוגיא בגמרא, בקיצור ובדרך אגב. "דברי תורה עניים במקומן, ועשירים במקום אחר", נאמר בירושלמי, והנה זהו אחד מתפקידיך, המורה. העשר את השיעור שלפניך בחומר מבהיר ומסביר ממקומות אחרים. (חשוב לשכפל את המקורות – תחסוך על ידי כך זמן יקר מן השיעור). גם על קשיי-לשון ומושגים חדשים חייבים להתגבר לפני השיעור על ידי כתיבתם וביאורם על הלוח לפני תחילת השיעור, או יותר טוב להביאם בגליונות הכפלה (גם בכך תחסוך זמן יקר מעצם השיעור).

10) **קריאה בספר לפי שיקול מיתודי:** אחרי שיחת ההכנה בא שלב קריאתו של הפרק (או הקטע בסוגיא תלמודית). עליך לשקול ולהחליט בשעת עריכת מערך השיעור, אם תקרא אתה לפנייהם את יחידת ההוראה בתחילת השיעור בהטעמה ובהדגשה, או תטיל עליהם "להכין" את הפרק בבית לפני השיעור. הדבר תלוי, כמובן, באופי החומר וברמת כישוריהם וידעותיהם של התלמידים.

קריאה מגוונת: בהוראת הגמרא במיוחד, הקריאה המגוונת היא אחד האמצעים המובחקים להשגת מטרות השיעור ולחקיקת החומר הנלמד בזכרון התלמידים, שהרי יש צורך לעבור יותר מפעם אחת על החומר, ולא נוכל לעשות זאת בצורה סטריאוטיפית של קריאה שוטפת החוזרת ונשנית. משום כך עליך לחפש אמצעי גיוון שונים, למען תיראה כל אחת מהחזרות כחדשה בעיני התלמידים. צורות הקריאה השכיחות הן: קריאה שוטפת, קריאת המחזה, קריאת תשובה, קריאת תרגום, קריאת סיכום, קריאת עניין מסוים, קריאה דמומה של קטע מסוים, קריאת חזרה בסוף השיעור עם רש"י וכיו"ב.

קריאת המורה: קריאתו של המורה תסייע לתלמידים לעתים לסלק את הקשיים הלשוניים, ותאפשר להם לקחת חלק בבירור המשותף או בשיחה שתפתח אחרי הקריאה. קריאה ברורה וטובה בהטעמה ובנעימה המתאימות, גם בפרוזה השקולה של המקרא, עושה רושם כביר על השומעים, ועשויה להחזיר עמוק בנפשם את תוכן הנקרא. אתה חייב אפוא, במסגרת הכנתך לשיעור, להתכונן לקריאה יפה ומדויקת. לעתים תהיה קריאתך מלווה "פתוס" מסוים (בהתאם לעניין), שיעיד על הזדהותך הנפשית עם תוכן החומר הנלמד.

בפרקי נבואה ושירה ירבה המורה:

א. בהבעה מימית עשירה.

ב. בהבעה קולית רבגונית בדיבורו ובקריאתו מן הספר.

ג. בהטלת "השראה" ע"י ביטויי לשון סוגסטיביים (המושכים את הלב והמחשבה).

ד. בפתחה בתיאור דמיוני והבעה רגשית כדי "לגרות" דמיונם-ריגושם של התלמידים.

ה. בחיזוק דמיון התלמידים בשעת פעולתו ע"י שילוב הבעה לשונית – מימית מוגברת מצד המורה.

על ידי אמצעים אלה יוכל המורה ליצור תחליף מועיל ל"נוכחות הממשית" בסיטואציות, שהנביא והמשורר עמד בהן בעצמו, או היו לנגד עיניו, כאשר הביעו את רגשותיהם, ויביאו להזדהותם המלאה עם רוחו – נפשו, רגשותיו ודעותיו של הנביא והמשורר. הדמיון והריגוש, הגורמים להחייאת חומר הלימוד בתנ"ך, ערבים גם לכך שהלומד יבין "פשוטו של מקרא", המתקבל מתוך "משמעו", מתוך מצב של שמיעה וראייה בדמיונו של הלומד, תפקידו הדידקטי של המורה הוא לעשות את תלמידו ל"שומעים" את נבואותיו ו"רואים" את חזיונותיו של הנביא.

קריאה עצמית של התלמידים: אם המורה יחנך את תלמידו וידריך עליו בפרק הנלמד באמצעות קריאה עצמית בבית, יצליח להשיג את כל מטרותיו בשיעור, כי יוכל להתחיל את השיעור במישרין בדיון מעמיק בגוף העניין ("בבירור המשותף"), וירגילם גם לעיון מעמיק עצמי בכתוב במפרשי המקרא.

בעבודה עצמית עיונית מעין זו אפשר להתחיל בהדרגה כבר בכיתות הנמוכות, לאחר שהתלמידים רכשו להם הרגלי קריאה בלשון המקרא (על המורה לעורר את רצונו של התלמיד לקריאה ולהבנה בבית על ידי הצגת בעיות ושאלות שפתרון יביא את יצר הסקרנות של התלמיד על סיפוקו).

11) **דיון משותף:** אחרי הקריאה בספר יבוא השלב הטבעי של חיפוש ובקשת פתרון לבעיות שהועלו בשיחת ההכנה. הזדהותו הנפשית של המורה עם התני"ך והתלמוד וידיעותיו הרבות בהם אינם ערובה מספקת לקליטת החומר על-ידי התלמידים. אחת מדרכי קניית התורה שמנו חז"ל, "פלפול התלמידים", חופפת במידה מרובה את "השיטה העמלנית" המודרנית. בפרק, בפסוקים בתנ"ך ובסוגיות בתלמוד, שבהם נשמעות דעות שונות, או בדברי מפרשים שונים בעניין אחד, ימצאו התלמידים כר נרחב לוויכוח חופשי ולנקיטת עמדה אישית עד כדי הזדהות עם אחד מגיבורי הספר או עם אחד הפרשנים או בעלי ההלכה. כיסוד לוויכוח תשמש **השוואה** בתוך הפרק עצמו, בין פרק לפרק, בין מעשה למעשה, בין סברא לסברא ובין מסקנה הלכתית אחת לשנייה. תפקידו של המורה בשיחה הוא כתפקידו של יושב ראש באסיפה: עליו לעורר את המחשבה, לנצח, להדריך, להלהיב ולהשלים על ידי הערות והארות שונות. לפעמים ילבש הדיון צורה של דו-שיח בין המורה לתלמידים או ויכוח בין התלמידים בעצמם. עליך, המורה, לשמור על "סדר היום", ולהבטיח את רציפות הדיון. אינך צריך להיחפו ולאשר מיד את הדעה הנכונה שהובעה על ידי תלמיד, או לפסלה, אם היא מוטעית. עליך להניח תחילה לכיתה לעשות זאת. אין גם לכפות על התלמידים "הר כגיגית" שירדו לעומק העניין או הרעיון דווקא כתפיסתו המבוגרת של המורה. לעומת זאת, אין להסיח את הדעת גם מכלל דידקטי אחר הקובע, שאין לגלגל עם התלמידים בקטנות, בדברים של מה בכך, או בדברים המובנים מאליהם, שכן הטיפול בכגון אלה מטיל עליהם שעמום ומרדים אותם.

12) **הפעלת התלמידים:** המורה צריך להימנע ממסירת דברים מוגמרים לתלמידים לשם שינון וזכירה, אלא לפתח יחד אתם את פרטי הדברים. על התלמידים להרגיש שהם שותפים ביצירת השיעור. המורה קובע את הציר שעליו סובבים הדברים, ושומר לבל יסטו מהגבולות המתאימים לשם התקדמות נאותה של התלמידים צעד אחר צעד. ועל כן, אל יתערב המורה אף פעם שלא לצורך, ויתן לתלמידים להתבטא ככל האפשר באופן עצמאי, בתנאי שהם מסתמכים על מה שקראו בספר ועל הפרשנים השונים. על ידי פיתוח הבנת החומר תוך שיחה ודיונים מפעילים במידה רבה את כוחות הנפש של התלמידים, מגבירים את השפעת החומר הנלמד על רוחם, ומעצבים את דמותם והשקפתם הדתית. בשעת הכנת השיעור צריכה אפוא דעתו של המורה להיות מכוונת בראש ובראשונה לחיפוש אמצעים, כיצד להפעיל עד כמה שאפשר יותר את התלמידים בשעת השיעור, ולבחירת תכסיסים מיתודיים, שיגבירו את התעניינותם בשלבי השיעור השונים. במשך הכנת בניין השיעור יעמוד בפני המורה הכלל, שפעילותו שלו בשעת ניתוח החומר החדש – מיעוטה יפה, וריבוייה קשה. במשא ומתן בשיעור בין התלמידים לבין עצמם חשוב, שהתלמידים ירגישו, שאין זו שאלה או בעיה של המורה, אלא הבעיה היא של התלמיד עצמו, ואז תורגש השתתפותו הממשית. אפשר להביא את התלמידים לידי מעורבות בשיעור באמצעים שונים:

- א. בקשת תשובות מן התלמידים על שאלות מעניינות או מדהימות.
- ב. הזמנת התלמידים להביע דעותיהם בשאלות אקטואליות ומעשיות או לספר על ניסיונותיהם האישיים הקשורים לנושא הנלמד.

ג. הפניית התלמידים לעיין בביאורים ובפירושים, כדי שישתדלו להבינם בכוחות עצמם. וזכור, ששיחה וויכוח עדיפים על שאלות ותשובות.

הרעיונות המרכזיים שביחידת ההוראה מתלבנים מן הכלל אל הפרט וחזרה אל הכלל. בדיון בפרק כולו מגלה הכיתה את רעיונות היסוד שבפרק, ובעמידה על הפרטים היא מעמיקה ברעיונות אלה, חודרת לפרטיהם, ואח"כ היא חוזרת ותופסת את כל הפרק בשלמות אחת.

בשעת הדיון המעמיק, שהוא עיקרו של השיעור, מסתייעים המורה והתלמידים בדברי המפרשים, למשל: דיוק ברש"י, השגתו של רשב"ם עליו (או של התוספות בגמרא), הערה קצרה של ראב"ע וכיו"ב.

השתדל שהתכנון המדויק של השיעור לא ישפיע על טיב הייזום וכמותו וכן על העידוד שתתן לתלמידים להגיש נתונים מבוססים על המקורות. חזור על הערותיהם, והרחב במידה רבה את נתוניך יחד עם הנתונים שהובאו על ידי התלמידים בתשובותיהם. הבירור המשותף של הנושא הנלמד הוא השלב המעניין, אך גם הקשה ביותר, בכל שיעור, והמורה חייב להתכונן לקראתו כראוי, כדי שיוכל לנצל בהצלחה על המקהלה רבת המשתתפים, ששמה כיתה. עליך, המורה, גם להיזהר ששיחה ודיון מעניינים לא יארכו שיעור שלם. הקדש להם את הזמן המתאים במסגרת שיעורך, כדי שהם לא יחרגו ויתפשטו על חשבון המשימות האחרות המוטלות עליך במהלך השיעור. המורה חייב להתעמק הרבה בנושא העומד לדיון. הוא עלול להימצא במצב בלתי נעים, כשיופתע על ידי שאלות של תלמידים חריפים.

13) **סיכום השיעור:** בסופו של הדיון בשיעור, שבו הועלו נושאים שונים, הושמעו בו דעות שונות, ויכוחים והערות, ונתלבנו בו כמה עניינים סתומים, מן הדין להגיע לתחנה סופית – להתרת הפקעת. זהו שלב של אתגרת, של ארגעה, הבא אחרי מתיחות נפשית, וברכה רבה בה.

לסכם שיעור פירושו:

א. לרכז את עיקרי הדברים שהובאו בשיעור, ולקשר יחד נקודות ומטרות שונות, שהוצגו כל אחת לחוד, ע"י המורה וע"י התלמידים, ולהראות "שלמותם".

ב. חזרה מדגישה על מושגים מרכזיים.

ג. הסקת מסקנות לימודיות וחינוכיות ופיתוח הכללות.

חייבים לגוון את הסיכום באופנים שונים ולהשתדל, שלא יקבל צורה של תמצית יבשה ונדושה של הנושא הידוע כבר ברובו לתלמידים. לפעמים ייעשה הסיכום תוך כדי רישום מדויק של העניינים על הלוח. פעם אחרת יסתפק המורה ברישום סכימטי של ראשי פרקים, שהתלמידים ימלאו בתוכן. יש גם שהסיכום ייעשה ללא שימוש בלוח כלל, אלא התלמידים ירשמו את הדברים במחברותיהם, ולפעמים יסתפק המורה בסיכום בעל-פה. אפשר גם לסכם שיעור בתנ"ך על ידי הערכת גיבורי העלילה ומעשיהם או ע"י חיבור שיכתבו התלמידים.

14) **הערכת שיעור:** בעזרת שאלות מפתח יוכל המורה להעריך בשלב סיכום השיעור – באופן בלתי פורמלי – האם הושגו המטרות המוצהרות של השיעור, ולקבוע האם נמצאים התלמידים **למעשה**, במקום שעליהם להיות **להלכה** (במלים אחרות: האם השיגו את המטרות?) אין טעם להטיל על התלמידים כתיבת

המטרות. מוטב להטיל עליהם משימה שלביצועה יצטרכו להשתמש במיומנות ובידע שרכשו בשיעור, והמורה יוכל לבדוק את רמת הביצוע שלהם. עלִיך, המורה, להשיג מהסיכום והערכת השיעור מסקנות מעשיות לגבי הוראתך בעבר ובעתיד.

15. **שיעורי בית:** לְמָה יתן המורה דעתו בשעת ניסוח מדויק של עבודות הבית לתלמידיו? ראשית דבר, יתאימו למטרות השיעור שקבע, באופן שע"י הכנת העבודות יעברו התלמידים על שלבי השיעור בזה אחר זה. מבחינת הניסוח, יש לבו לכך, שהלשון תהיה קצרה, ברורה ומובנת לכול. מבחינת התוכן, יגוון את העבודות לכל יחידת שיעור, באופן שיהיה בהן כוח משיכה לתלמידים, והם יכינו אותן לא מתוך כפייה, אלא מפני שהן מעניינות אותם. בשיעורי בית רצוי להמעיט בכתיבת דברים, שכבר דשו בהם בשיעור. גם בשיעורי הבית נדרוש מהתלמיד מאמץ מחשבתי מרענן.

סוגי עבודות הבית:

- א. חזרה על הנלמד בכיתה ע"י שאלות תוכן, המקיפות את העניין שנלמד, ושיש בתשובות עליהן כדי להראות אם העניין הובן כראוי.
- ב. סיכום החומר שנלמד בצורת טבלה או תרשים.
- ג. ביאור קטעים מתוך הסוגיא ותרגומם לעברית.
- ד. חיבור חופשי או כתיבת "פירוש" על פי הפירושים הנמצאים בבית. עבודה מעין זו מרגילה את התלמיד ללימוד עצמי.
- ה. מפעם לפעם תטיל על תלמידך להכין בבית פרק בתנ"ך. במקרה זה עלך להבהיר לתלמידך כראוי מה מטרתה של הכנה זו, ולאילו עניינים עליהם לשים לב במיוחד. על ידי כך תכוון את לימודם, ותרחיקם מקריאה מרפרפת. דרך זו טובה במיוחד לפרקים היסטוריים קלים, אך גם בפרקי נבואה קשים היא מונעת איבוד זמן, הדרוש בכיתה לשם ביאור־מלים זרות, ומבטיחה את ריכוז השיעור סביב הרעיון העיקרי.

בכל עבודה עצמית בביה"ס ראוי לגוון את השאלות ואת התפקידים מתוך מתן דעת לבעלי תפיסה ונטייה שונים בקרב התלמידים. (ראה "שיעורי בית קבועים" מאת י. ברגמן).

מומלץ לחלק את עבודות הבית לשני סוגים:

- א. עבודות חובה, החלות על כל התלמידים.
 - ב. עבודות למתקדמים שהן רשות. בעבודות מהסוג הראשון יכלול המורה שאלות, שאף התלמיד החלש לא יתקשה לפתרן, ויהא בכך משום עידוד התלמידים החלשים בכיתה. לעומת זאת, יאפשר לתלמידים מתקדמים להראות את יכולתם, ומשום כך יתן להם עבודות נוספות.
- לשם ביקורת על הכנת העבודות שניתנו, וניצולה למען כל התלמידים בכיתה, יש לתת לחלק מהתלמידים לקרוא בשיעור הבא, בכיתה, את עבודותיהם, ולהסבירן לשאר התלמידים. ע"י כך נמנע ניסיונות השתמטות התלמידים ממילוי העבודות, ונאפשר גם לתלמידים החלשים בכיתה לעשות בשלב מאוחר יותר את העבודות שניתנו בתחילה רק למתקדמים.
- את הדרוש לעבודת הבית יש לבאר היטב בתוך השיעור (ולא לאחר הצלצול, כשלב התלמידים הוסח מהשיעור, ונתון כבר להפסקה).

לסיכום פרק ב' של דגם זה: מכלל "הן" שבפרק זה משתמעים "הלאוים"

הבאים:

1. אין להתחיל ביחידת הוראה חדשה, לפני שחזרו על השיעור הקודם וקראו עבודת הבית.
2. אין להציג את המטרה המרכזית או את הנושא המרכזי של השיעור בצורה משעממת, דוחה ולא אקטואלית.
3. אסור, בדרך כלל, לקרוא חומר חדש בספר לפני שקדמה לו שיחת הכנה שתעורר סקרנות התלמידים לפרק שעומדים לקרוא, ותסלול לפניהם את הדרך להבנתו המלאה, ותסביר מה הם הדברים החשובים שיוכלו באופן אישי להשיג מלימוד חדש זה.
4. אין להזכיר בשיחת ההכנה את החומר החדש מתוך הספר, אלא רק ברמו.
5. אין לסמוך על ה"דברים הידועים לתלמידים", פן תתאכזב באמצע הקריאה של החומר החדש וניתוחו, וכל מהלך השיעור שבנית ישתבש וייכשל.
6. אין לקרוא ולבאר את הפרק פסוק פסוק לפני שקראו פרק או קטע שלם בהטעמה וברגש מתאימים.
7. אין לתת לתלמידים דברים שהם יכולים להגיע אליהם בכוחות עצמם.
8. אין לפסול דעתו של תלמיד באופן שתעליבו, וינטלו ממנו החשק והרצון להשמיע דבריו בעתיד.
9. אסור לעסוק בשיעור בקטנות או בדברים שמעל כוח השגתם של התלמידים.
10. אין להביא את התלמידים לידי מחשבה שנושא השיעור ובעיותיו הם מענייניו של המורה עצמו, ושאינן הם נוגעים אליהם אישית.
11. אסור לגמור שיעור בלי לקרוא במקור עם פירושים.
12. אסור שתכנון מדויק של השיעור יפגע בטיב הייזום ובכמותו ובעידוד שתתן לתלמידים להשמיע דעותיהם והערותיהם בנושא הנלמד.
13. אין לעמוד על כל הבעיות המתעוררות עם לימודה של יחידת ההוראה, ויש להישמר מסטיות.
14. אין להסתפק בסיכום ובחזרה מילולית.
15. אין להעביר שיעור בלי אמצעי עזר רבים.
16. אסור להשאיר את הלוח ריק בלי ניצולו המלא.
17. אסור "לשלוף" את שיעורי הבית בסוף השיעור בלי תכנון וניסוח מדויקים מראש.
18. דרכים אחרות לעבודה עצמית ואמצעי-עזר רבים אחרים להוראה טובה ופוריה, ימצא המורה בחוברות לעבודה עצמית לתלמידים וחוברות הדרכה למורה, המתפרסמים ע"י משרד החינוך ואוניברסיטת "בר-אילן".
18. אין להשאיר עניין הכנת שיעורי הבית והסברתם (או שאר הערות והדרכה לתלמידים) לאחר צלצול הפעמון!
19. אין לסיים השיעור לפני שביררת מידת הצלחתך, או חלילה כשלונך, בהעברת השיעור.

ג. תהליכי ההוראה

16) **הפרדה בין מטרות שונות ביחידת ההוראה:** גם אחרי שקבעת יחידת הוראה, ואתה רואה בה שלמות וחיבה אחת, מצווה אתה לחלקה ולקבוע מספר מטרות בשיעור ולהשיגן בזו אחר זו, מבלי שהאחת תפגע ברעותה. הפרדה זו במטרות השיעור לשתיים-שלוש, ולפעמים אף לארבע, מסייעת לתלמידים, במידה לא מועטת, בתפיסת העניינים הנלמדים. בתום כל אחד מהשלבים האלה ראוי לעשות עליו חזרה כדי להבטיח את קליטת העניין הבא, מעין נדבך על נדבך (המורה הולך לפעמים שולל אחר הרושם השטחי מהבנת הכיתה ומזלזל בחזרה זו. עליו להיזהר מכך).

תן לתלמידך עבודה קלה בין שלב לשלב, כגון: העתקה של טבלה או סיכום מהלוח למחברת. המעבר מריכוז מחשבתי ממושך לפעולה מוטורית, הנמשכת דקות ספורות בלבד, יסייע בהגברת מידת הריכוז של התלמידים בחומר הנלמד.

17) **גיוון ההוראה:** המורה חייב לגוון את תהליך ההוראה ע"י מעברים מהירים מסוג לסוג.

ואלה מקצת הגוונים: קריאה קולית וקריאה שתוקה. קריאת הפרק כולו וקריאת פסוקים בודדים. עיון מדוקדק בפסוק בודד והבטה סוקרת בפסוקים הרבה. ויכוח פרשני בכיתה לגבי פסוק בודד ודיון מעמיק בבעיה הנוגעת לכל הפרק ולמקומות שמעבר לפרק. השוואת פסוקים בתוך הפרק והשוואת פסוקים מתוך פרקנו לפסוקי נבואות אחרות ונביאים אחרים. השוואות לשם ראיית המשותף והשוואתם לשם הכרת השוני. כתיבה על הלוח לשם הבלטה אופטית וכתיבה במחברות תוך עבודה שתוקה לפתרון בעיות ולחלוקת פרק. קריאה בטכסטים נוספים של הוגי דעות לשם העמקת הבנה וקריאה במדרשי חז"ל לשם פתיחת הלב וכיו"ב. לא בכל שיעור תידרשנה כל העשיות האלה. לא כל חומר נלמד דורש מצידו שימוש בכל אמצעי ההוראה הללו, אלא כל אחד מהם טוב לשעתו, לפרקו ולסוג לומדיו. הבאנו כאן רבים מהם, כדי להראותך את ריבוי האפשרויות הקיימות, ואתה תבחר לך את המתאים לצרכיך.

אסור למורה להיות "מאלתרן", המחפש תוך כדי עמידתו בכיתה תכסיסים מיתודיים ואמצעי גיוון שונים להקניית החומר. הכל צריך להיות ערוך ומוכן מראש. משום כך, יש להניח, שאם המורה ימלא אחרי ההצעות שהצענו בשלבי הכנת השיעור, וירשום אותן במערך השיעור, לא יעמדו לפניו קשיים מיוחדים בהעברת השיעור.

18) **עבודה עצמית:** העבודה העצמית, הנתנת באופן מחושב לתלמיד, כהכנה לשיעור או בתוך השיעור או להשלמת השיעור בבית – עשויה לקדם בהרבה את לימודיו. העבודה העצמית בכיתה, ובמיוחד בגמרא, תהיה ביחידות או בקבוצות בהדרכת המורה, כדי לחנכם ולהכשירם ללמידה עצמית. בחלק זה של השיעור יוכל המורה לטפל טיפול אינדיבידואלי בכמה מתלמידיו. המורה יוכל גם בהזדמנות זו לתהות על קנקנו של כל תלמיד ולדעת למי עליו להציע יותר עזרה. ואלו העבודות שאפשר להטיל על התלמידים אחרי אימון קודם ועלי-סוד הדרכת המורה:

- א. **חלוקת פרק לקטעים** ומתן כותרות לפרק כולו ולכל אחד מן הקטעים. תחילה מסמן המורה את הפיסקאות והתלמידים מציעים את הכותרות, ואילו בשלב-לימודים גבוה יותר מוטל על התלמידים למצוא את הקטעים בעצמם; הכותרות ניתנות בניסוח חופשי או בלשון הפסוק המרכזי.
- ב. **פסיקת פסוקים** עבודה זו מחייבת את התלמיד לעמוד מחדש על כוונת הפסוק (לפי הפשט, הדרש, רש"י ועוד) ולהכריע בין הדעות השונות.
- ג. **עריכת טבלאות** בעזרת טבלה ערוכה כמות יכול התלמיד לסקור בבת אחת פרקי הלכה מסובכים, להכיר את השונה והדומה בין אישים ומעשיהם, ולברר לעצמו את השתלשלותם של מאורעות ושל תהליכים היסטוריים.
- ד. **ציור מפות ודיאגרמות** התלמיד ממחיש בהן את העבודה הקודמת ומשלים אותה. כאן המקום לעבודה עצמית של הכיתה כולה או של קבוצות. דרכים אחרות לעבודה עצמית ואמצעי-עזר רבים אחרים להוראה טובה ופורה ימצא המורה בחוברות לעבודה עצמית לתלמידים וחוברות הדרכה למורה, המתפרסמים ע"י משרד החינוך ואוניברסיטת "בר-אילן".

19) **שאלות המורה:** השאלה, אם בעל-פה ואם בכתב, עומדת לעתים קרובות במרכז השיעור, והיא המכוונת אותו. כדי שהשאלה תשיג מטרתה עליה להיות **קצרה**, **יחידה** ולא מורכבת, לא קלה מדי ולא קשה מדי. תן שהות לתלמיד לעיין בספר או לשקול בדעתו את הדבר, ואין להאיץ בו להשיב מיד. למד לשונך לומר: חזור על שאלתי, גם אתה. האם תשובתו של פלוני נכונה? ומה דעתך?

20) **שאלות התלמיד:** יש לעודד את התלמיד לשאול שאלות. לשאלת התלמיד יתרון פסיכולוגי ולימודי גדול, התלמיד פעיל, והוא מגיע להרגשת ביטחון עצמי ולעצמאות בלימוד. הישגים אלה ממריצים אותו לשקוד על לימודו, להתעמק בו, ועוזרים לו לקלוט את הידיעות בזכרונו. שאלות התלמיד מאפשרות למורה לדעת באיזו מידה הבין התלמיד את החומר. יש להפנות את שאלות המורה והתלמידים לכלל התלמידים ולעודדם לענות עליהם. עיי"כ תושגנה שתי מטרות:

א. המשא ומתן בין השואל ובין המורה נעשה עניין כללי, ולא פרטי.

ב. אין המורה חייב לענות מיד, ויש לו פנאי לשקול בדעתו את השאלה ואת התשובה שעליו לתת.

21) **שימוש בלוח ותכנונו המדויק מראש:** אם אתה רוצה להצליח בהוראה, הראה דברך בלוח. במתן תורה נאמר: "וכל העם **רואים את הקולות**". רשום בראש הלוח את התאריך, מקום הלימוד ואת נושא הלימוד. כדי להקל על הבנת התלמידים, עשה שימוש מרבי בלוח למטרות הבאות: להקל על זיכרון התלמידים, להשוואה, להבלטת הבעיות ופתרון, להבלטת המסקנות, לסיכום תשובות שונות לעניין אחד, לסיכום ביאורים ודעות שונות וכיו"ב. רצוי להשתמש בגיר צבעוני להדגשת חלקי התרשים או הרעיונות השונים. הרישומים על הלוח חייבים להיות ברורים ובהירים, על כן דאג לכך, שכתב ידך יהיה ברור וקריא, כדי למנוע טעויות ורגשי תסכול וזלזול מתלמידך.

22) **אמצעי עזר:** ספרים, מפות, תמונות (להמחשה ולהמחזה), כלים אור קוליים להקרנה ולהשמעת הקלטות.

המחשה – המחשה נחשבת כיום כאמצעי הטוב ביותר (גם לתלמידים טובים) להוראת חומר מופשט, שמטבעו אינו נוח להיות נקלט על ידי התלמידים באופן בלתי אמצעי. בכל פעם, כשאתה עומד לנתח את החומר לשם עריכת שלד בניין-השיעור, תהא שאלתך הראשונה: אילו דרכי המחשה ואמצעי עזר אחרים הולמים את הנושא שאני עומד להורות? שאלה זו כוחה יפה בין אם זו המחשה חיה של מוצגים, ציור, תמונה או שרטוט טבלה ברורה על הלוח, המובאים לשם הסתכלות, ובין אם זה קירוב החומר לעולם התלמידים בדרך של סיפור מעשה וכיו"ב. מטרת השיעור תושגנה ביתר קלות וביתר בהירות, אם השיעור יהיה מלווה באמצעי המחשה במידה הדרושה.

גורמים שונים קובעים אלו אמצעי-עזר מתאימים לכל שיעור נתון. ברור מאלי, שהמטרות שקבעת תשמשנה בסיס עיקרי לבחירת אמצעי-העזר, ואולם גם צורכי התלמיד, האינטרס שלו וכשריו, הם גורמים חשובים בעת בחירתך. להלן רשימה של אמצעי המחשה והמחזה ופעילויות שונות: לוח וגיר, סרטי קול, תצוגות, סרטים, לוח פלנל, גרפים, דפי מידע, שכפול מקורות, חפצים שונים, שקופיות, שקפים, סרטי קול, המחזות, משחק תפקיד, סימולציה (הדמיה), הדגמה, ויכוח, דיון, תרגול ואימון, למידה עצמית, רישום ושרטוט, דיגום, צוות, סימפוזיון, פתרון בעיות, משחק תפקיד, למידה תחת פיקוח. בפריטים שברשימה אפשר להשתמש להעברת מידע ולפעילויות המספקות הזדמנויות לתלמידים ליישם את המידע. בפריטים רבים אפשר להשתמש לשת המטרות גם יחד.

ד. המורה וכיתתו

23) **אישיותו של המורה:** התלמידים שמים לב לאישיות המורה ולדרך הרצאתו לא פחות (ואולי יותר) מאשר לתוכן דבריו. הם מתעניינים יותר בנלמד ומוכנים להרחיב ידיעותיהם ביתר רצון, כשמנת-המידע מוגשת בדרך חיה ומרתקת. "יש למורה מה ללמוד משחקנים". על-כן, השתדל, שלבושך לא יהיה מגונדר, צורם, מרושל ויוצא דופן בכיתתך. התאם אותו לחוג ולסביבה שתלמידך חיים בהם. רכוש ביטחון עצמי ע"י בקיאות בחומר הנלמד וע"י שימוש באמצעי הוראה מעניינים. למד בעירנות, עורר עניין, שתף, שאף לחוויה. אל תדבר גבוהה-גבוהה; תלמידים לפניך, רד לעולמם. הרי נאמר: "יורד משה אל העם".

24) **המורים הרצויים ביותר:** מורים, שיודעים להסביר היטב, הם בראש רשימת המורים החביבים על תלמידיהם ומכובדים עליהם. כן יש מעמד של כבוד למורים שהם מומחים במקצועם, דייקנים (בזמן ובחומר) ויודעים גם ל"החזיק את התלמידים" ולמורים שמתייחסים בכבוד לתלמידיהם – גם אם אין הללו מצליחים בלימודים ולמורים שהערכותיהם הוגנות וצודקות. יש מורים המעבירים לתלמידיהם את הידע שקנו ע"י קריאה בספרים והאזנה להרצאות, ויש מורים היודעים לעורר את תלמידיהם לפעילות מקורית, יוצרת, חדשנית, והם

עצמם יוצרים ומחפשים דרכים חדשות בהתלהבות. הסוג השני של המורים נערץ יותר על רוב התלמידים מאשר הסוג הראשון.

אין תלמיד טוב אוהב דיבורים רבים של המורה, והוא מעדיף מורה המטיל על תלמידיו מעשים וביצועים (ראה את ספרה של לאה אדר "ההנעה ללימודים ואישיות התלמיד" בהוצאת ביה"ס לחינוך של האוניברסיטה העברית ובו תיאורים של טיפוסי תלמידים).

הלקח למורה; היה אקטיבי. היה מעורב בין תלמידך. פתח חוש הומור. התלהב בהוראה, והיה גמיש ודמוקרטי כלפי תלמידך. ותר כאשר יש צורך בכך. הימנע מתקיפות ואימפולסיביות. השתדל שתלמידך לא ירגישו בבעיותיך היום יומיות. הסבר פנים, היה שופע עליזות, והשרה רוח טובה בכיתה.

עליך להראות בקיאות בחומר הנלמד ושליטה במידה רבה במקורותיו, במפרשי ובהשלכותיו. אל תעיין במערך השיעור שהכינות ובשעת העברת השיעור (דע אותו בע"פ).

(25) **השליטה בלשון**: למורה בעל לשון עשירה, בהירה, גמישה, מדויקת ומוכנה לשימוש – יש יתרון גדול ומכריע. השפה מאפשרת לו למסור לתלמידיו את כל אשר בלבו ובתודעתו, והיא כלי תקשורת מעולה בינו לבין תלמידיו. משתמע מזה, שעל המורה, יותר מכל אדם, לשקוד הרבה על לימוד השפה, לרכוש אוצר מלים עשיר, להבין את המלים על משמעותן המעמיקה והמדויקת, ולאמץ את עצמו להיות מהיר וזריז בשימוש במלים. על המורה להימנע מלשון שאינה חינוכית, נמלצת מדי, משובשת, דלה והמונית.

(26) **קשר רגשי למורה**: תלמידים, שאינם מתבבים מורה מסוים, אינם מתקדמים די הצורך בשיעוריו של אותו מורה. מן ההכרח אפוא, שהמורה יעשה כמיטב יכולתו, שהתלמידים יכבדוהו ויחבבוהו, אם הוא רוצה שהם ילמדו ממנו. תלמידים אחוזי רוגז ורגש נקמנות – מועדים לכשלון. התרגשות שלילית משכיחה את התורה מלבם. תלמידים שמחבבים את מורם, מוכנים לטרוח, ללמוד ולהתאמץ. על-כן, דבר אל תלמידך כדבר איש אל רעהו. קרבתך אליהם ונעימת חברות תהיינה ניכרות במשך כל השיעור. המחנך הטוב ניכר בהסבר פניו ובלבו הטוב.

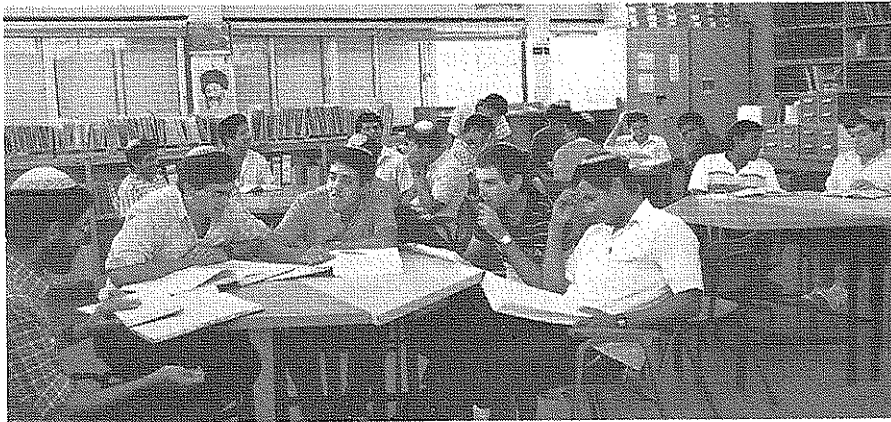
(27) **קולם הרעשני של המורה והתלמידים**: הכול יודעים, שאנשים החשופים לרעש מתמיד, לוקים במרוצת הזמן בשמיעתם במידה קטנה או גדולה. עתה נתגלה, שהרעש פוגע גם בהישגים לימודיים. פסיכולוגים בדקו ומצאו שתלמידים הבאים מסביבה המשופעת ברעש, מתקשים להבחין בין מלים דומות. הישגיהם במבחני מהירות הקריאה והבנת הקריאה הם למטה מהמוצא המקובל בגילם וברמה החברתית-כלכלית שאליה השתייכו. החוקרים טוענים, שהאורגניזם האנושי מסתגל לרעש בכך שהוא נאטם בפניו, אלא שהוא נאטם לא רק לסוג מסוים, מיותר ומזיק, של צלילים, אלא לכל הצלילים.

המסקנה: דברי חכמים בנחת נשמעים: בנחת – ולא בצעקה: המורה חייב להשתדל שבכיתתו ישררו שקט ואוירה נעימה. המורה והתלמידים לא ידברו בקול רם, ואל יענו ביחד כמקהלה. המורה עצמו גם כן יקפיד שלא ידבר בקול צורם, צעקני, מרקיע ובקצב מהיר: וישתדל לשוות לקולו נימת נעימות, נימוסיות וגיוון. עליו להימנע, כמובן, מלדבר בקול שקט מדי, מונוטוני ומשעמם.

28) **עמידה ושליטה בכיתה:** אל תעמוד במקום אחד, אל תטייל יותר מדי: האחד מאבן, השני מעצבן. אל תחזיק ידיך בכיסים, ואל תעשה תנועות מוגזמות. הקף במבטך ובשאלותיך את כלל התלמידים. זכור, עליך ללמד את כל התלמידים שבכיתה, אל תסתפק בהבנת חלק מהם. הכר את תלמידיך, ולמד איך להגיב על כל תופעה של אי-סדר או הפרת משמעת בכיתה. חשוב שלא תופרע מחשבת התלמידים ע"י גורמים מן הצד. "ידיים משמשניות הן". על כן, עליך, המורה, להקפיד שעל שולחן התלמידים לא יימצא כל חפץ, אף לא ספר ומחברת, שאין לו שימוש בשיעור הנתון, ועלול רק להסיח דעתו של התלמיד מהנושא הנלמד. אם רצונך לחסוך זמן יקר מן השיעור ולמנוע ביטול תורה, עשה לך הרגל לעמוד בפתח הכיתה בשעת כניסת התלמידים. הקפד שתתיישבו מיד במקומותיהם בשקט וביראת כבוד הראוי ללימודי הקודש, ואז תוכל להתחיל מיד בשיעור.

29) **מדוע נושרים התלמידים?** צוות חוקרים, שערך תצפיות בתלמידים ובמורים בהרבה בתי-ספר בישראל, על מנת לזהות את סיבות נשירתם של תלמידים מבתי-הספר, קיבל תמונה שלילית מדפוסי הלימוד ופעילות הגומלין בכיתות. לשיעורים יש אופי של הרצאה, כשהמורה עושה את שלו מ"הקתדרה" והתלמידים סבילים ברובו של הזמן. רק חיזוקים מעטים מאוד מגיעים מהמורים לתלמידים. ככל שהתלמיד מתקדם מכיתה א' לכיתה ט', הוא זוכה לפחות תשומת לב מהמורה. תלמידי כיתות ז' - ח' - ט' עשויים לבלות ימים שלמים בביה"ס מבלי להתנסות בקרבה עם מבוגר.

30) **מורה נכבד, זכור:** במקרים רבים מאוד תלמיד הנושר מבית-ספר דתי נושר גם ממסגרתו ומסביבתו הדתית, ונקלט עד מהרה בחברה חילונית, המביאה אותו לפריקת עול לימוד תורה וקיום מצוותיה. מטרתו העיקרית של דגם זה היא: לקרב את המורה וחומר הלימודים, קרבה פיזית ורוחנית לכל התלמידים, ולמנוע נשירת תלמידים הגורמת עגמת נפש רבה וייסורי מצפון גדולים לתלמיד, להוריו, למוריו ולמחנכיו.

תלמידי הסמינר בסדנה לימודית בחדר העיון